DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARINDA

İMGELER VE MOTİFLER

Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Ali GÜZELYÜZ

Editör: Dr. Serpil KOÇ

DEMAVEND

Demavend Yayınları
Elektronik Yayınlar Serisi: 27
İstanbul, Kasım 2022
Yayın yönetmeni: Neval GÜZELYÜZ
Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Ali GÜZELYÜZ
Editör: Dr. Serpil KOÇ
Kapak resmi: Gültekin ÇİZGEN
Kapak tasarımı ve iç düzen: Demavend
Dili: Türkçe

© Bütün hakları saklıdır. 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Yasası'nın hükümlerine göre bu kitabın tamamı ya da bir bölümünün, Demavend Yayınları'nın yazılı izni olmadan elektronik, mekanik, fotokopi veya herhangi bir kayıt sistemi ile yayınlanması, çoğaltılması ya da depolanması yasaktır.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayıncı Sertifika No: 51286
ISBN: 978-625-7087-30-8

Kütüphane Bilgi Kartı (Cataloging-in-Publication Data)
1. Doğu dilleri ve edebiyatları 2. İmgeler 3. Motifler

Demavend Yayınları
Başak Mah. Mimar Sinan Cad. Vadipark, D14 Blok, D. 47
Başakşehir-İSTANBUL
: 0090 212 500 36 07-0090 212 487 62 98

E-mail: demavendyayinlari@gmail.com
Web: http://www.demavend.com.tr

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM
ARAP DİLİ VE EDEBİYATINDA İMGELER VE MOTİFLER

MEHCER ŞİİRİNDE KADIN İMGESİ 9-49

ABDELKARİM AMİN MOHAMED SOLİMAN .....

ARAP EDEBİYATINDA ADA MOTİFİ –HAYY BİN YAKZAN ÖRNEĞİ 50-79

BETÜL CAN.....

NEO-KLASİK ARAP ŞİİRİNDE BAYRAK MOTİFİ.....80-103

BÜŞRA YILMAZ.....

EL-CÂḤİẒ'İN FEḌÂ'İLU'L-ETRÂK (TÜRKLERİN ÜSTÜNLÜKLERİ) ADLI ESERİNDE YER ALAN MOTİFLER VE TÜRK İMGELERİ.....104-139

MESUT KÖKSOY .....

TAHAR BEN JELLOUN'UN "KIZIMA IRKÇILIĞI ANLATIYORUM" ADLI ESERİNDE IRKÇILIĞIN PORTRESİ 140-158

RUKİYE AYDEMİR.....

"KÜÇÜK BİR AYRINTI" ROMANINDA AYRINTI MOTİFLER.....159-175

SEZER YILMAZ/SENEM CEYLAN .....

MÜTENEBBÎ'NİN ŞİİRİNDE YOL VE YOLCULUK İMGELERİ 176-195

TUĞBA ŞAHİNOĞLU .....

CEBRA VE KENEFANİ'NİN ROMANLARINDA ZAMAN VE MEKÂN İMGESİ: ZAMANDA YABANCILAŞMA VE MEKÂNDA SÜRGÜN 196-217

YASEMEN TORULOĞLU .....

İKİNCİ BÖLÜM
ÇİN DİLİ VE EDEBİYATINDA İMGELER VE MOTİFLER

BA JIN'IN "JIA"《家》ROMANINDA KADIN İMGESİ 219-230

LALE AYDIN TUNÇ.....

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
FARS DİLİ VE EDEBİYATINDA İMGELER VE MOTİFLER

ALİ ŞÎR NEVÂÎ'NİN FARSÇA ŞİİRLERİNDE SU İMGESİ 232-253

A. HİLAL KALKANDELEN .....

İRAN SİNEMASINDA ÖTEKİ ÇOCUK İMGESİ 254-267

AYSEL YILDIZ EROL .....

XV. YÜZYILDA ŞAİR REKABETİ VE RAKİP İMGESİ 268-296

ELİF ÇEVİKER .....

KLASİK FARS ŞİİRİNDE HIZIR MOTİFİ 297-353

GÜNEŞ MUHİP ÖZYURT .....

KLASİK FARS ŞİİRİNDE MİTOLOJİK VE İRFANÎ MOTİF OLARAK "CÂM-I CEM" 354-382

MİTAT ÇEKİCİ .....

HÂCÛ-Yİ KİRMÂNÎ'NİN GAZELLERİNDE RİND VE ZAHİD 383-409

NURDAN KABAN .....

ŞAHNÂME'DE ÖLÜM MOTİFİ 410-431

SERPİL YILDIRIM .....

ANADOLU VE İRAN COĞRAFYASINDA ORTAK BİR İMGE OLARAK ALKARISI İNANCININ EDEBİYATA YANSIMASI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: MUHAMMED BEHMEN BEYGÎ'NİN AL ADLI ANI-ÖYKÜ ÖRNEĞİ 432-473

TUBA BAL .....

SELMÂN-I SÂVECÎ'NİN GAZELLERİNDE ÇİÇEKLER 474-496

YASEMİN YAYLALI .....

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
KORE DİLİ VE EDEBİYATINDA İMGELER VE MOTİFLER

KORE'NİN DOĞUM TANRIÇASI `SAMŞİN HALMONİ (삼신할머니)` MOTİFİ ÜZERİNE..... 498-513.

HATİCE KÖROĞLU TÜRKÖZÜ/NİHAN KARAKUŞ HARMANCI .....

ŞAHNÂME'DE ÖLÜM MOTİFİ

Serpil YILDIRIM*

* Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, yldrmserpil44@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9566-7232.

Giriş

Ölüm, yaşamsal fonksiyonların tamamen geri döndürülemez hâle gelmesi durumudur. Ölüm, sözlüklerde "hayatın sonu, varlığın son bulması, vücudun biyolojik ve fizyolojik fonksiyonlarının yerine getirilememesi, sosyal olarak artık toplumun bir parçası olamama durumu" gibi tanımlanmış olmasına rağmen tam olarak tecrübe edilmesi, ne olduğunun bilinmesi ve sonrasında bunun anlatılması pek mümkün olmayan bir olgudur. Nitekim Epikür bu durumu "*Ben varsam ölüm yok; ölüm varsa ben yokum*" sözleriyle özetlemiştir. Dolayısıyla ölüm, mevcut inanış ve düşünceler çerçevesinde anlaşılacak ancak yaşamadan tam anlamıyla öğrenilemeyecek, bir süre daha ruhun ve bedenin bir gizemi olarak kalmaya devam edecek bir özelliğe sahip görünmektedir. İster olağan ister olağanüstü durumlarda olsun, ölümün bu gizemini anlamak için başta filozoflar, din ve bilim adamları, şair ve yazarlar olmak üzere çoğu insan düşünmüş kendi bakış açıları ve kavrayış yetenekleri sayesinde elde ettikleri kadarıyla ölüme dair gözlem ve düşüncelerini ifade etmiştir.[1] Ölüm var olduğu sürece de yeni düşünceler ortaya konmaya devam edecektir. Bununla beraber ölüme dair düşünceler birbiriyle benzerlik gösterebileceği gibi asla tam olarak aynı olmayacaktır. Çünkü ölüm, bireysel bir tecrübedir ve her insanın farklı bir ölüm düşüncesi vardır.[2] Çünkü İnsanoğlu açısından değiştirilemeyen bir yazgı, bir gerçek olan bu kavramı insanlar, inançları ve düşünceleri doğrultusunda anlamaya çalışmışlardır.[3]

Bütün dünya edebiyatlarında ölüm vazgeçilmez bir tema olarak karşımıza çıkar. Birçok şair ve yazar tarafından sorgulanan ve kendisine farklı açılardan yaklaşılan ölüm, kimisinde bir kabullenişken, kimisinde ona karşı gelme şeklindedir. Ölüm, insanoğlunun dünyaya gelişi ile birlikte hayat kadar önem taşıyan bir gerçeğidir. İnsanın kendisini güzel ve etkili bir biçimde ifadesi olan

[1] Vahdeddin Şimşek, Dkab Öğretmenlerine Göre Din Derslerinde Ölüm Eğitimi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2021, s. 304.

[2] İsmail Yakıt, Batı Düşüncesi ve Mevlana, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1993, s. 83.

[3] Ömer Savran, "Klâsik Şiirimizde Ölüm Teması ve Ölümle İlgili Bazı Âdetler", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 2, (2009), s. 170.

sanatın ve özellikle şiirin bu olguya yabancı kalması düşünülemez. Bu sebeple şiirde en evrensel motifin ölüm olgusu olduğu söylenebilir.

Ölüm olgusu, insanoğlunun psikolojik ve kültürel tarihinde varlığını devam ettiren en başat arketiplerden biridir. Ölüm, varoluşun temelinde insanoğlu için doğumundan itibaren tek gerçektir; ama aynı zamanda onun bir gün yok olacağı anlamına da gelmektedir. Bu durum, ölümün kaçınılmaz olduğunun bilincinde olan insan için bir endişe kaynağıdır. Dolayısıyla insanlık tarihi bu endişeyi hafifletecek sanatsal, kültürel, edebî ve dinî sembollerle ölümü bastırma çabalarıyla doludur.[4] Ölüm sadece kaçılması imkansız bir gerçek değil aynı zamanda sırları çözülemeyen bir muammadır. Bu yüzden de insanoğu sürekli kendini ölümün pençesinden kurtarmaya çalışmış, hep diri ve ebedi kalabilmek için hayat suyunu aramıştır. Dolayısıyla bu mefhum, birçok şair ve yazarın, eserlerinde kendisinden söz ettiği evrensel ve elzem bir motif kimliği kazanmıştır.

Çağdaş birey, ölüm olgusunu azılı bir düşman, karşılaşabileceği en kötü şey olarak görmektedir. İnsanın, ölümü böyle görmesi, ölümlü olduğu gerçeğini görmezden gelmesine, sanki hiç ölmeyecekmiş gibi hayatını sürdürmesi anlamında ölümü reddetmesine ve onunla mücadelesine yol açmaktadır. Bu durum da insanı farklı anlamlarda ölümsüz olmaya itmektedir.[5]

Klasik İran edebiyatının epik şairi Firdevsî de ünlü eseri *Şahnâme*'de ölüm motifini bilinçli olarak kullanmış büyük bir söz ustasıdır. Bilinliği üzere eski İran tarihini, İran ırkının ve medeniyetinin tarih sahnesine çıktığı andan, Araplar tarafından sona erdirildiği zamana kadar konu alan *Şahnâme* Pişdadiler, Keyaniler, Eşkaniler ve Sasanilerden oluşan dört hanedanın egemenlik sürdüğü dönemi içeren tarihi bir manzumedir. Ancak Fars dilinin sözcük hazinesi olarak kabul edilen bu eser, içeriğinde yalnızca birtakım hikayeler, eski İran efsane ve geleneklerini barındırmaz. Eserde, felsefî ve ahlakî konulara da değinilmiştir.[6]

[4] Tolga Bayındır, "Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Poetikasında Ölüm İmgeleri", *Erdem Dergisi*, 66, (2014), s. 30.
[5] Şimşek, a.g.e.,, s. 80
[6] Firdevsî, Şahnâme, çev. Necati Lugal, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 32-36.

Firdevsî'nin ünlü eseri *Şahnâme*'nin büyüklüğü, sadece İranlıların kahramanlık anlatısı ve İran tarih, kültür ve efsanelerinin manzum tarihi olmasında değil aynı zamanda tüm zamanlara ve nesillere hitaben yazılan irfanî ve felsefî düşüncelerin ve arifane sözlerin bir derlemesi olarak telakki edilmesindedir. Buradan hareketle şairin, fesâhat ve belagât örneği kabul edilen eserinde ölüme bakışı ve ölüm olgusunu ele alış biçimi dikkate değerdir. Özellikle hayat ve ölüm tezadını şiirlerinde sıkça işlemiştir. Yeri geldiğinde ölümle ilgili çeşitli öğütler vermiş, özlü sözler kullanmıştır. Dolayısıyla bu makalede öncelikle Firdevsî'nin ölüm hakkındaki düşüncelerine daha sonra da ünlü eseri *Şahnâme*'den seçilen örnek beyitler ışığında bu motiften nasıl ve ne şekilde istifade ettiğine bakılacaktır.

1. **Firdevsî'nin ölüm düşüncesi**

Er ya da geç her canlının ölüm rızkından nasiplenecek olacağının bilincinde olan şair, ölümü en baştan kabullenmiştir. Ancak kimi zaman ölüme karşı acı bir arzu duyar zira ölümün, her bir canlı varlığın fanî dünyadaki son hayat adımı olduğunu bilir. Firdevsî, bazen ölümü, beşerin fanî dünyadan kurtuluş yolu olarak tanımlar. Bazen asla doğmamış olmayı ve fanî dünya zehrinden tatmamış olmayı arzular. Zira o bir yandan dünya nimetlerinden faydalanmayı salık verirken öte yandan da dünyadan ve dünyevî şeylerden vazgeçmeyi tavsiye eder. Onun düşüncelerinin temeli tam da bu irfanî düşüncelerdir. Firdevsî'ye göre dünya, ahiret için bir tarladır ve sonunda insanın toprağa döneceğini her saniye insana hatırlatır.

Firdevsî açısından eğer ölüm olmasaydı varoluşun düzeni bozulur ve dünyada düzensizlik hüküm sürerdi. Bu dünyadaki bütün mevcudat, ölüme mahkumdur ve ölüm yaşamın tamamlayıcısıdır. Ölümsüz bir hayat mümkün değildir. Firdevsî, mutlak kaderi yani ölümü, yalnızlık günleri ve hayat acılarıyla birlikte resmeder, bu doğrultuda rüzgâr ve yaprak gibi tabiat unsurlarından istifade eder:

نیابد کسی چاره از چنگ مرگ　　چو باد خزان است او، ما چو برگ[۷]

[7] Firdevsî, Şahnâme, Çap-i Mosko, C. 2, Çap-i Şeşom, İntişârât-i Ketâb-i Abân, Tahran, 1387, s. 1108.

[*Kimse ölümün pençesinden kurtulamaz; o, hazan rüzgarı, biz yaprak gibiyiz*.]

Yine aynı şekilde tabiat unsurlarından sayılan toprağı da sıkça zikreder. Dikkatle bakıldığında Firdevsî'nin romantik yönü yani imanla tabiata sığınma çabası açıkça görülebilir:

اگر صد سال بمانی اگر صد هزار به خاک اندر آیی سرانجام کام[8]

[*Eğer yıllarca ya da yüz yıllarca kalsan da işin sonunda toprağa gideceksin*.]

سرانجام با خاک باشیم جفت دو رخ را به چادر بباید نهفت[9]

[*Sonunda toprakla bir olacağız, yüzümüz kefenle kapanacak.*]

Firdevsî *Şahnâme* dizelerinde sürekli geride iyi ad ve iyi işler bırakmayı öğütler. Yaşamları boyu insanları iyi ad için çalışmaya çağırır. Böylece onlar öldükten sonra da isimlerinin yaşayacağını, adlarının iyilikle ve hayırla anılacağını söyler:

بیا تا همه دست نیکی بریم جهان جهان را به بد نسپرسم[10]

بکوشیم بر نیک‌نامی به تن کزین نام یابیم بر انجمن[11]

به نام نیکو گر بمیرم رواست مرا نام باید که تن مرگ راست[12]

[*Gel hep birlikte iyilik için el ele verelim, dünyayı kötüye bırakmayalım.*

[8] Firdevsî, a.g.e., s.1176.
[9] Firdevsî, a.g.e.,, s. 1231.
[10] Firdevsî, a.g.e., s. 1231.
[11] Firdevsî, a.g.e., s. 1231
[12] Firdevsî, a.g.e., s.1033

İyi ad için çalışalım, bundan dolayı toplulukta isim kazanalım.

İyi adla ölürsek ne ala, bize ad lazım. Zira beden ölümlüdür.]

Belirsizlik her zaman korkutur. Özellikle bu belirsizlik ölüm ve sonrası hakkında ise daha da korkutucu olur. Psikologlara göre hiçbir korku beşerin ölümden korkusu kadar doğal değildir. Her insanın ölümden korkmaya hakkı vardır ve verdiği tepki de normaldir.[13] Firdevsî ölüm korkusunun herkeste olduğunu söyler:

دل سنگ و سندان بترسد ز مرگ رهایی نیابد ازو بار و برگ[14]

[*Yüreği taştan ve demirden olsa da ölümden korkar, meyve de yaprak da ölümden kurtulamaz*.]

بترسد دل سنگ و آهن ز مرگ هم ایدر ترا ساختن نیست برگ[15]

[*Taştan kalbi olan bile ölümden korkar, şimdi biriktirme vakti, elinde azığın yok*.]

İnsan ölümle birlikte yok olacağını, dünyevî tüm arzu ve isteklerinin sona ereceğini ya da ölümden sonra onu nelerin beklediğini bilmediği için korkar ve bu korkudan dolayı da kimse ölümü istemez. Firdevsî bu durumu şöyle dile getirir:

کسی را ندیدم بمرگ آرزوی نه بی راه و از مردم نیکخوی

چه دینی چه اهریمن بت پرست ز مرگند بر سر نهاده دو دست[16]

[13] Feride Vecdânî, "Sima-yi Morg der Şi'r-i Firdovsi vu Nasır-ı Husrev, *Peşuheşnâme-i Edeb-i Genâyî*, 9/16, 1390, s. 184.

[14] Firdevsî, Şahnâme, Çap-i Mosko, C. 1, Çap-i Sevvom, İntişârât-i Ketâb-i Abân, Tahran, 1386, s. 467.

[15] Firdevsî, 1387, s. 1400.

[16] Firdevsî, 1386, s. 1585.

[*Ölümü isteyen kimseyi görmedim, ne yolunu kaybetmiş olan ister ölümü ne de ahlaklı olan. Ölüm korkusundan dolayı dindar da putperest de başını iki elinin arasına alıp çaresizce beklemektedir*.]

1.1. Firdevsî'nin ölüm konusundaki değerlendirmeleri

Bu başlık altında, Firdevsî'nin yetişmiş olduğu kültüre bağlı olarak, ölüm konusundaki genel değerlendirmeleri, bir başka deyişle ölümü tarif ediş biçimi ele alınacaktır. *Şahnâme*'den seçilen örnek beyitlerden yola çıkarak ölümü nasıl tarif ettiğine, ölüm motifinden nasıl ve ne şekilde istifade ettiğine bakılacaktır. Şaire göre, ölüm Allah'ın emridir, kaçınılmazdır, elzemdir ve çaresi yoktur. Bu konuyla ilgili diğer değerlendirmeler aşağıdaki şekildedir:

Ölüm adalettir:

Firdevsî ölümün adalet olduğunu sık sık dile getirir. Ölüm karşında feryat figan etmenin yersiz ve faydasız olduğunu ifade eder:

اگر مرگ داد است، بیداد چیست ز داد این همه بانگ و فریاد چیست

چنان دان که داد است و بیداد نیست چو داد آمدش جای فریاد نیست[۱۷]

[*Eğer ölüm adaletse, bu sitem nedir, adalatten dolayı bunca feryat figan nedendir? Sen ölümü zulüm değil, Tanrı'nın bir adaleti bil! Bu durumda ölüm geldiğinde ağlayıp sızlanmanın anlamı yoktur*.]

Ölüm ihtiyaç ya da zorunluluktur:

Firdevsî, beşerin fiziki yapısının belirli bir zamana kadar yaşayabileceğini ve bu süre dolduğunda ölümün bir ihtiyaç ve belki de bir zorunluluk olduğunu belirtir:

اگر خود بمانی به گیتی دراز ز رنج تن آید به رفتن نیاز[۱۸]

[17] Firdevsî, a.g.e., s. 251.
[18] Firdevsî, a.g.e.,, s. 659.

[*Eğer dünyada çok uzun yıllar yaşarsan, beden çektiği işkenceden dolayı (öteki tarafa) gitmeye ihtiyaç duyar*.]

İnsan ölümün sırrına vakıf değildir:

Şair, insanoğlunun ölümün sırrına vakıf olmadığını söyler. Ona göre insan ile ölüm arasında bir perde vardır ve insanın bu perdeyi aralama yetkisi yoktur:

ازین راز جان تو آگاه نیست　　بدین پرده اندر ترا راه نیست

همه تا در آز رفته فراز　　به کس بر نشد این در راز باز[۱۹]

[*Canın bu sırra vakıf değildir, bu perdenin gerisinde olup bitenleri kavrayamazsın.*

Herkes öğrenme hırsıyla kapıyı çaldı (fakat) bu sır kapısı kimseye açılmadı.]

Ölüm Allah'ın emridir:

Firdevsî, insanoğlunun ölümün sırrına vakıf olmadığını söyler ancak bu sırrı gönüldeki iman nurunun parlaklığı ile açıklar. Nurlu imana sahip biri için emr-i ilâhî olan ölümün sır olmayacağını ve o gerçekleştiğinde ondan korkmaması gerektiğini söyler. Kalbi, Allah aşkıyla ve iman nuruyla dolu kul için ölüm, korkulan ve sırlı bir şey değil aksine istenen, beklenen bir olgudur:

دل از نور ایمان گر آکنده ای　　ترا خامشی به که تو بنده ای

براین کار یزدان ترا راز نیست　　اگر جانت با دیو انباز نیست[۲۰]

[19] Firdevsî, a.g.e.,, s. 251.
[20] Firdevsî, a.g.e.,, s. 251.

[*Eğer gönlünü iman nuru ile doldurmuşsan sana susmak yaraşır! Çünkü kulsun.*

Yaradanın bu işi, senin için sır değildir, şayet şeytanla arkadaş değilsen.]

Ölüm kesindir:

Firdevsî'ye göre ölüm kesindir. Ona göre insanın bu dünyadan gidip gitmeme hususunda tasarruf hakkı yoktur. Yani insan bu geçici dünyayı terk etmeye mecburdur. Her bir varlığın ömrü, ölüm fırtınasıyla son bulacaktır. Zira dünyanın düzeni ve yaradılışı böyledir. Herkesin sonu ölüm olacaktır:

جهان را چنین است ساز و نهاد که جز مرگ را کس ز مادر نزاد

زین در درآید بدان بگذرد زمانه برو دم همی بشمرد[۲۱]

[*Dünyanın düzen ve yaradılışı böyledir, herkes ölmek için doğdu.*

Bu kapıdan girip öbüründen çıkar; devran onun için az bir süre tanır.]

ز مادر همه مرگ را زاده ایم برینیم و گردن ورا داده ایم[۲۲]

"*Anamızdan, ölmek için doğduk. Hepimiz ölüme mahkum ve boynumuzu ona teslime mecburuz*!"

همه مرگ راییم برنا و پیر به رفتن خرد بادمان دستگیر[۲۳]

[*Genç yaşlı hepimiz ölümlüyüz, ölüm geldiğinde akıl yardımcımız olsun*.]

[21] Firdevsî, a.g.e.,, s. 139.
[22] Firdevsî, a.g.e., s. 172
[23] Firdevsî, 1387, s. 1029.

Ölüm kaçınılmazdır:

Dünya bütün insanlar için ölümlüdür. Bu konuda kimseye ayrıcalık tanınmamıştır. Dünyanın hürmetine yaratıldığı Hz. Muhammed bile ölümden kurtulamamıştır. Ölümün kaçınılmaz olma gerçeğini kabul etmek zorunda olan insanoğlu için ölümden kaçış ve kurtuluş yoktur. *Şahnâme*'de de ölümün kaçınılmaz olduğu ve ondan kurtulmanın mümkün olmadığı vurgulanır:

همه کارهای جهان را در است مگر مرگ، که آن را دری دیگر است[٢٤]

[*Dünyanın tüm işleri için bir çıkış yolu vardır, ama ölümden kurtuluş yoktur*.]

بمیرد کسی کو ز مادر بزاد ز کیخسرو آغاز تا کیکباد[٢٥]

[*Keyhusrev'den başlayıp Keykubat'a kadar anadan doğan herkes ölür*.]

نزاید جز از مرگ را جانور سرای سپنج است و ما بر گذر

اگر تاج ساییم و گر خود و ترگ رهایی نیابیم از چنگ مرگ[٢٦]

[*Her canlı ölüm için doğdu; burası geçici dünya, biz de yolcuyuz.*

Taç da giysek, miğfer de kuşansak ölümün pençesinden kurtuluş bulamayız.]

Kur'an'da her canlının ölümü tadacağı[27] açıkça belirtilmiştir. Ölüm, insanın kaçamayacağı tek gerçeğidir. *Şahnâme*'de, ölümün

[24] Firdevsî, 1386, s. 25.
[25] Firdevsî, 1387, s. 1823.
[26] Firdevsî, a.g.e., s. 1579
[27] "Her canlı ölümü tadacaktır…" (Âl-i 'İmrân, 3/185.)

sadece insanlar için değil hayvanlar için de kaçınılmaz olduğu ifade edilir:

رها نیست از مرگ پرّان عقاب چه در بیشه شیر و چه ماهی در آب[۲۸]

[*Ne ormandaki aslan ne de denizdeki balık ölümden kurtulabilir*.]

رها نیست از چنگ و منقار مرگ پی پشه و مور با پیل و کرگ[۲۹]

[*Sivrisinek, karınca, fil ve kurt, ölümün pençesinden ve gagasından kurtulamaz*.]

Ölüm rica ve özel isteğe bakmaz:

Şahnâme'de, ölümün rica kabul etmeyeceği, eceli gelen kişi için özel istek ve ricanın bir işe yaramayacağı belirtilir. Özellikle ölmemek ve yaşlanmamak için İskender'e ricada bulunan din adamlarıyla (brahmanlar) İskenderin karşılıklı konuşmalarında bu husus açıkça dile getirilir:

بگفتند کای شهریار بلند در مرگ و پیری تو بر ما ببند

چنین داد پاسخ ورا شهریار که با مرگ خواهش نیاید به کار[۳۰]

[*Ey yüce padişah, ölüm ve yaşlılığı bizden uzak et dediler.*

Padişah da ölüm rica, minnet kabul etmez, diye yanıt verdi.]

Ölüm bir avcıdır:

Firdevsî'ye göre ölüm, insanı arzularına kavuşmaktan ve hedefine ulaşmaktan alıkoyan tek engeldir. Bu yüzden de ölümü dert ve kederle birlikte anması ve onu avcıya benzetmesi çok normaldir:

[28] Firdevsî, a.g.e., s. 1714.
[29] Firdevsî, a.g.e., s. 1460.
[30] Firdevsî, a.g.e., s. 1147.

چنین است رسم سرای سپنج گهی ناز و نوش و گهی درد و رنج

سرانجام نیک و بدش بگذرد شکارست مرگش همی بشکرد[۳۱]

[*Fanî dünya böyledir işte; bazen sevinip eğlenirsin bezen de dertlenip kederlenirsin.*

İyi olsun, kötü olsun nihayetinde her şey geçer; hepsi de ölümün pençesinde bir avdır.]

کسی زنده بر آسمان نگذرد شکارست و مرگش همی بشکرد[۳۲]

[*Kimse göklere diri diri çıkamaz! Herkes avdır, ölüm bir gün avlayıverir*.]

Yer yer ölümün, genç-yaşlı, güzel-çirkin ayrımı yapmayan, önüne çıkanı avlayan avcı olarak nitelendirildiği görülür:

به پیر و جوان یک به یک ننگرد شکاری که پیش آیدش بشکرد[۳۳]

[*Tek tek genç yaşlı diye ayırmaz, önüne gelen avı avlar*.]

Ölüme çare yoktur:

Ölmek istemeyen insan, her ne kadar ölümsüzlüğün çaresini bulmaya çalışsa da bu nafile bir çabadır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'in şu; "*Nerede olursanız olun ölüm sizi yakalar; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile! …*"[34] ifadesi insanın ölümsüzlük arzusuyla ölüme çareler aramasının boşuna olduğunu bizlere göstermektedir. *Şahnâme*'de ölüme çare olmadığı açıkça ifade edilir:

[31] Firdevsî, 1386, s. 235.
[32] Firdevsî, a.g.e., s. 161.
[33] Firdevsî, a.g.e. s. 139.
[34] Nisâ, 4/78.

چنین گفت کز مرگ خود چاره نیست مرا دل پر اندیشه زین باره نیست[۳۵]

[*Ölümün çaresi yoktur, bu yüzden de bu konuda endişem yoktur, dedi.*]

سرانجام مرگست زو چاره نیست به من بر بدین جای پیغاره نیست[۳۶]

[*Ölüm sondur, ona çare yoktur. Bu noktada bana sitem etmek yaraşmaz.*]

Şair, ölümü yaşlılıkla birlikte anarak hem ölüme hem de yaşlılığa çare olmadığını, dolayısıyla bunlara çareler aramanın da nafile olduğunu belirtir:

چو دانی که از مرگ خود چاره نیست ز پیری بتر نیز پتیاره نیست[۳۷]

[*Ölüme çare olmadığını bildiğin gibi yaşlılıktan beter illet de olmadığını bil.*]

Ölüm kurtuluştur:

Nihaî huzurun ancak mezarda mümkün olduğunu söyleyen Firdevsî, can ve bedenin rahatlaması için ölümü kurtuluş olarak niteler. Ona göre ahiret, bu dünyadan göç ederek ulaşılan sakin ve güzel bir yerdir:

به رفتن مگر بهتر آیدش جای چو آرام یابد به دیگر سرای[۳۸]

[*Dünyadan göç ederek daha iyi bir yere gider, çünkü ahirette huzura kavuşur.*]

[35] Firdevsî, 1387, s. 1171.
[36] Firdevsî, 1386, s. 731.
[37] Firdevsî, 1387, s. 1148.
[38] Firdevsî, 1386, s. 251.

Ölüm karşısında herkes eşittir:

Firdevsî'ye göre ölüm karşısında bütün insanlar eşittir, ölüm kimseyi ayırmaz. Genç-ihtiyar, zengin-fakir gözetmeksizin herkesin başına gelecektir. Dilenci ile padişah arasında bir fark yoktur, sırası geldiğinde herkes ölecektir:

هرآن کس که زاید ببایدش مرد اگر شهریار است اگر مرد خُرد[۳۹]

[*Padişah da olsa köle de olsa dünyaya gelen herkes ölür.*]

جوانی و پیری به نزدیک مرگ یکی دان چو اندر بدن نیست برگ[۴۰]

[*Bil ki, ölümün yanında genç de yaşlı da birdir, çünkü bedende azık yoktur.*]

دم مرگ چون آتش هولناك ندارد ز برنا و فرتوت باك[41]

[*Ölümün nefesi korkunç ateş gibi olduğu için genç ihtiyar dinlemez*!]

Felek kan dökücüdür:

Şair ölüm konusuna yer verirken felekten şikayet etmeyi ve onu ölümle ilişkilendirmeyi de ihmal etmez. İnsanoğluna felekten emin olmamasını zira kendisinin ölüp gideceğini ancak feleğin sürekli dönmeye devam edeceğini ve ona aman vermeyeceğini söyler:

دلت را به تیمار چندین مبند پس ایمن مشو از سپهر بلند

تو بی جان شوی او بماند دراز حدیثی دراز است چندین مناز[۴۲]

[39] Firdevsî, a.g.e., s. 11.
[40] Firdevsî, a.g.e., s. 251.
[41] Firdevsî, a.g.e., s. 251.
[42] Firdevsî, 1387, s. 1861.

[*Gönlünü bu kadar hoş etme, yüce felekten emin olma.*

Sen ölürsün, o dönmeye devam eder; bu uzun hikaye, bu kadar övünme.]

Ölümle birlikte feleği de sık sık anan Firdevsî, yaşlı feleğin zalimliğine ve kan dökücülüğüne de işaret eder:

چنین است کردار این چرخ پیر　　چه با اردوان و چه با اردشیر

اگر تا ستاره بر آرد بلند　　سپارد هم آخر به خاک نژند[٤٣]

[*Bu yaşlı feleğin hem Erdavan'a hem Erdeşir'e davranışı böyledir.*

Her ne kadar yıldızlara kadar yüceltse de sonunda kara toprağa gönderir.]

Dünya, insanın düşmanıdır:

Firdevsî dünyanın geçici olduğunu ve bu geçici saraya yönelmenin, onu sevmenin hata olduğunu belirtir. Çünkü şaire göre o, padişah ve dilenci diye ayırmadan sonunda herkesi kefenlenmiş bir şekilde yerin altına gönderir. Zaten bu yüzden zemine "yer" denmiştir. O gerçekten insanları ve diğer canlıları yiyicidir:

چنین است رسم سرای سپنج　　نمانی درو جاودانه مرنج

نه دانا گذر یابد از چنگ مرگ　　نه جنگ آوران زیر خفتان و ترگ

اگر شاه باشی وگر زردهشت　　نهالی ز خاکست و بالین ز خشت

چنان دان که گیتی ترا دشمن است　　زمین بستر و گور پیراهن است[٤٤]

[43] Firdevsî, a.g.e., s. 1193.
[44] Firdevsî, 1386, s. 836.

[*Fanî dünyanın töresi böyledir, onda ebediyen kalamazsın, üzülme.*

Ölümün pençesinden ne bilge kurtulabilir, ne zırh ve miğferle kuşanmış cengaverler.

Şah olsan da Zerdüşt Peygamber olsan da sonunda toprağa gideceksin.

Bil ki dünya senin düşmanındır; toprak yatağın, mezar da gömleğindir.]

Fanî dünya hile ve aldanma evidir:

Şair bu dünyayı, hile ve aldanma evi olarak tanımlar. Süsü ve şatafatıyla insanı aldatan bu dünyanın vefasız olduğunu ve pusuda beklediğini ifade eder:

چنین است رسم سرای جفا　　نباید از او چشم داری وفا[٤٥]

[*Cefa sarayının töresi böyledir, ondan vefa beklememelisin*.]

Fanî dünya bir rüyadır:

Firdevsî, yaşadığımız bu dünyayı masal ve efsane olarak tanımlar. Ona göre bu dünya, uyuyan birinin gördüğü rüyadan ibarettir:

و دیگر که گیتی فسانه و باد　　چو خوابی که بیننده دارد به یاد[٤٦]

[*Dünya masal ve geçicidir, tıpkı rüya sahibinin gördüğü rüya gibi*.]

Yalan dünya inişli çıkışlıdır:

Fanî dünya zehrini tadan Firdevsî, yalan dünyanın inişli çıkışlı olmasına, hayatın sürekli tepe ve yokuş aşağı olmasına işaret eder:

[45] Firdevsî, 1387, s. 1811.
[46] Firdevsî, a.g.e., s. 1522.

چنین است رسم سرای فریب گهی در فراز است و گهی در نشیب[٤٧]

[*Yalan dünyanın düzeni böyledir işte, bazen inişli bazen de çıkışlı*.]

Dünya, insan için acı ve kederdir:

Ölümü bir kurtuluş olarak görenlerin büyük çoğunun sergilediği tutum ölümü isteme/ arzulamadır. Firdevsî de ölümü, beşerin tek kurtuluş yolu olarak görür. Çünkü ona göre bu dünya, insan için acı, elem, keder ve zorluktan başka şey değildir:

چنین است رسم سرای سپنج بخواهد که مانی بدو در به رنج[48]

[*Fanî dünyanın töresi böyledir işte, ıstırap ve acı içinde dünyada kalmanı ister*.]

Firdevsî ölmeyi, hatta bazen asla doğmamış ve fanî dünya zehrinden tatmamış olmayı arzular:

دلم سیر شد زین سرای سپنج خدایا مرا زود برهان ز رنج

نزادی مرا کاشکی مادرم وگر زادی مرگ آمدی بر سرم

که چنین بلاها بباید کشید ز گیتی همی زهر باید چشید[٤٩]

[*Gönlüm bu fanî dünyadan doydu, ey Allah'ım biran önce bu ıstıraptan beni kurtar*.

Keşke annem beni doğrumasaydı, doğurdu ve bak ölüm beni buldu.

Doğunca böyle belalar çekilmeli, dünya zehri tadılmalı.]

[47] Firdevsî, 1386, s. 547.
[48] Firdevsî, 1387, s. 1129.
[49] Firdevsî, 1386, s. 40.

Dünya geçicidir:

Firdevsî, Allah'ı anmaktan ve önceden belirlenmiş olan ölüm yolculuğundan asla ümitsizliğe kapılmaz. O bilgelere ve ülkenin gelecek kuşaklarına geçmişten ders çıkarmalarını, ölümden ibret almalarını ve başkalarına zulmetmemelerini salık verir. Zira şair, dizelerinde dünyanın geçiciliğine ve insanoğlunun da bu fanî dünyadan sadece geçip giden bir misafir olduğuna işaret eder:

بی آزاری و جام می برگزین که گوید که نفرین به از آفرین

بخور آنچ داری و اندوه مخور که گیتی سپنج است و ما بر گذر

میازار کس را ز بهرِ درم مکن تا توانی بکس بر ستم[۵۰]

[*Şefkati ve şarap kadehini seç zira övgü bedduadan daha iyidir, denir.*

Neyin varsa ye iç ve üzülme, zira dünya geçici ve biz yolcuyuz.

Dünya malı için kimseyi incitme, mümkün mertebe kimseye zulmetme.]

Şair doğrudan ölümü konu alırken, yukarıdaki dizelerinde de ölümü hatırlatan ahiret, mezar, kabir gibi kavramlara da yer vermektedir. Ölümü aktarırken benzetme ve mecazlı söyleyişlere başvurması, dili ne derecede ustalıkla kullandığının göstergesidir.[51]

Fanî dünya kimseye kalmaz:

O, sonsuz servetle övünmenin insana hiçbir faydası olmayacağını, yine aynı şekilde taht, taç ve makamın insana hiçbir fayda sağlamayacağını dile getirir. Doğuştan sahip olunan güzellikle hava atmanın ve bilgiçlik taslamanın da insana bir yararı olmayacağını belirtir. Ona göre insanoğlu yüz yıl da yaşasa bin yıl da yaşasa farketmez. Bu dünya kimseye kalmaz. Zira sonunda yaratılmış her canlı bu fanî dünyadan göçüp gidecek ve toprağa karışacaktır:

[50] Firdevsî, a.g.e., s. 596.

[51] Selin Tekeli, "İosif Brodski'nin Şiirlerinde Ölüm Teması", *Curr Res Soc Sci,* 5/2, (2019), s. 169.

نمانی همی در سرای سپنج چه یازی به تخت و چه نازی به گنج [52]

اگر صد بمانی و گر صدهزار به خاک اندر آید سرانجام کار [53]

مریزید خون از پی تاج و گنج که بر کس نماند سرای سپنج [54]

[*Geçici sarayda kalamazsın; tahtta otursan da hazineye sahip olsan da.*

Yüz yıl da yaşasan yirmi beş yıl da yaşasan, yolun sonu toprağa çıkar.

Taç ve hazine için kan dökme, zira geçici saray kimseye kalmaz.]

چنینست هرچند مانیم دیر نه پیل سرافراز ماند نه شیر [55]

[*Böyledir işte, ne kadar uzun yaşasak da ne heybetli fil kalır ebediyen ne de aslan.*]

Ölümün zamanı vardır:

Hayatın insana ölümü ne zaman getireceği her ne kadar meçhul olsa da o günün mutlaka geleceği ve herkesin bir gün kapısını çalacağı kesindir. İnsan her ne kadar hayata kendi yönünü vermeye çalışsa da bu onun iradesi dışında gerçekleşmektedir. Çünkü hayat insana sorulmadan verildiği gibi yine onun elinden sorulmadan da alınır. Bu hayatın bir gerçeğidir. Bu gerçeğin bilincinde olan Firdevsî, doğum gibi ölümün de bir zamanı olduğunu ve bu zaman gelmedikçe insanoğlunun onu ertelemeye, çabuklaştırmaya ya da iptal etmeye muktedir olmadığını belirtir:

[52] Firdevsî, 1387, s. 1173.
[53] Firdevsî, a.g.e., s. 1536.
[54] Firdevsî, a.g.e., s. 1176.
[55] Firdevsî, 1386, s. 467.

بیامد سروش خجسته دمان مزن گفت کاو را نیامد زمان[٥٦]

[*Kutlu suruş kükreyerek geldi, ölüm zamanı gelmeyen kişi için konuşma.*]

Eğer ki birinin ölüm zamanı gelmişse artık o kişi için kurtuluş yoktur, zira ölümün pençesinden kaçış yoktur:

زمانه ندادش زمانی درنگ شد آن هوش هوشنگ با فرّ و سنگ[٥٧]

[*Zaman, bir an bile yaşaması için ona izin vermedi. O akıllı ve görkemli padişah dünyadan (göçüp) gitti*.]

Beyaz saç ölümün habercisidir:

Firdevsî beyaz saçı, ölümün işareti olarak yorumlar. Yani bu beyaz saç, insana ölüm mesajını getiren, ona ölüm zamanının yaklaştığını bildiren bir habercidir:

پیام است از مرگ موی سپید ببودن چه داری تو چندین امید[٥٨]

[*Beyaz saç ölümün mesajıdır, hayattan daha ne beklentin olur*.]

Sonuç

Asırlardır insanlar ölümü tasavvur etmiş ve onu anlamlandırmaya çabalamıştır. Bu çabaların sonucu olarak tarihsel süreç içerisinde ölüm kavramına farklı bağlamlarda birçok anlam yüklenmiştir. Bunlardan bazıları; *Ölüm*; ruhun, canlının bedeninden ayrılması, canlıların bu dünyadaki yaşadığı son tecrübesi, beden ve ruhun, evrenin beden ve ruhuna dönerek başka bir yere göç etmesi,

[56] Firdevsî, a.g.e., s. 57.
[57] Firdevsî, 1386, s. 30.
[58] Firdevsî, 1387, s. 1148.

insan için çaresi olmayan ve önlenemeyen bir son, yaşama isteğinin önüne çıkan bir engel, korku ve dehşet yaratan bir olgudur.[59]

Edebiyat, felsefe, psikoloji, sosyoloji, din, tarih gibi birçok farklı disiplinlerde farklı açılardan ele alınan ölüm olgusu, özellikle edebiyatta, edebî eserlerde birçok şairin ve yazarın en önemli temalarından biri olarak ele alınmıştır. Pek çok edebî eserde işlenen bu konu tüm dünya edebiyatında olduğu gibi Fars şiirinde de kendine önemli bir yer edinmiştir. İran'ın en önemli epik şairlerinden sayılan Firdevsî, şiirlerinde ölüm konusunu ele almış, insanın ölüm karşısında hissettiği korkuyu, kaygıyı ve çaresizliği ortaya koyarak ölümün hayatın bir gerçeği olduğunu, boşu boşuna kederlenmeye, hüzünlenmeye, korkmaya gerek olmadığını ve bu durumun kabullenilmesi gerektiğini açıkça ifade etmiştir.

Er ya da geç her canlının ölüm rızkından nasiplenecek olması gerçeğini aklından çıkarmayan Firdevsî, bazen fanî hayatın güzelliklerinden bazen de sıkıntılarından/zorluklarından bahsetmiştir. Ölümü, insanın fanî hayattaki tek ve son adımı olarak gören şair, kaçınılmaz ve kesin olan ölümü düşünerek insanoğlunun başkalarına eziyet ve zulm etmekten uzaklaşabileceğini belirtmiştir.

Çalışmamızda da şairin şiirlerinde ölüm algısının nasıl oluştuğu ve süreç içerisinde nasıl değişikliğe uğradığı tespit edilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

Şair beyitlerinde daha çok ölüm karşısında kaygı duyan insanın hayat ve ölümle mücadelesini anlatmıştır. Bazı beyitlerinde de ölüm bir meydan okuma olarak karşımıza çıkmıştır. Firdevsî'nin ölüm konusunu doğrudan ya da dolaylı olarak ele aldığı birçok şiirinin tespit edildiği bu çalışmamızda, ölümden kaçmanın imkânsızlığından ve kesin olduğundan, zengin-fakir ya da efendi-köle ayırt etmeksizin ölümün herkese adil davrandığından, beşerin fanî dünyadan tek kurtuluş yolunun ölüm olduğundan ve ölümün ona daha rahat ve huzurlu bir hayat sunduğundan bahsedilmiştir. İnişli çıkışlı olan fanî dünya hayatını hile ve aldanma evi olarak tanımlayan Firdevsî, bu geçici dünyanın süsüne kanan insanoğlu için tek ve nihaî kurtuluş yolunun ölüm olduğuna sık sık değinmiştir. Son olarak ise şair, ölüm

[59] Salime Leyla Gürkan, "Ölüm", TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 32.

konusuna yer verirken zalim feleğin genç-yaşlı, efendi-köle, zengin-fakir gözetmeksizin herkesin kanını dökmesinden şikayet edip onu ölümle ilişkilendirmeyi de ihmal etmemiştir. Şair, feleğin bu özelliğinden dolayı insanoğluna felekten emin olmaması gerektiğini söylemiştir.

Kaynakça

Bayındır, Tolga, "Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Poetikasında Ölüm İmgeleri", *Erdem Dergisi,* 66, (2014), s. 29-51.

Firdevsî, *Şahnâme*, Çap-i Mosko, C. 1, Çap-i Sevvom, İntişârât-i Ketâb-i Abân, Tahran, 1386.

Firdevsî, *Şahnâme*, Çap-i Mosko, C. 2, Çap-i Şeşom, İntişârât-i Ketâb-i Abân, Tahran, 1387.

Firdevsî, *Şahnâme*, çev. Necati Lugal, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2009.

Gürkan, Salime Leyla, "Ölüm", TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, s.32-34.

Savran, Ömer, "Klâsik Şiirimizde Ölüm Teması ve Ölümle İlgili Bazı Âdetler", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi,* 2, (2009), s. 170-188

Şimşek, Vahdeddin, Dkab Öğretmenlerine Göre Din Derslerinde Ölüm Eğitimi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış doktora tezi, 2021.

Tekeli, Selin, "İosif Brodski'nin Şiirlerinde Ölüm Teması", *Curr Res Soc Sci,* 5/2, (2019), s. 161-170.

Vecdânî, Feride, "Sima-yi Morg der Şi'r-i Firdovsi vu Nasır-ı Husrev, *Peşuheşnâme-i Edeb-i Genâyî*, 9/16, (1390) s. 175-196.

Yakıt, İsmail, *Batı Düşüncesi ve Mevlana*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1993.